

УДК 37.013.74

Педагогічна спадщина українських учених-компаративістів початку ХХ століття

Христина Лісковацька,

Харківський гуманітарно-педагогічний інститут
Науковий керівник — кандидат фізико-математичних наук *А. Харківська*

Неоціненний скарб

Постановка проблеми. У 20-ті роки ХХ століття почався період побудови радянського соціалістичного суспільства. У цей час було створено 80 науково-дослідних кафедр, які згодом стали інститутами. Зросла кількість періодичних видань, особливо технічного напрямку, перекладів з іноземних мов, що пов'язано з індустріалізацією країни. Діяльність і досягнення українських учених дістають високу оцінку. В побудові радянського соціалістичного суспільства освітянським справам надається серйозне значення, тому що школа стає сферою ідеологічного впливу на юне покоління. Перед українським радянським урядом постало важливе завдання — створити якісно нову за ідейним змістом культуру, яка б сприяла формуванню людей, здатних успішно будувати нове суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі історіографічного дослідження нами були опрацьовані матеріали, присвячені історії становлення вітчизняної порівняльної педагогіки. У них розглядаються історичні, культурні та соціально-політичні чинники, що вплинули на народну освіту, а також діяльність видатних громадських діячів, які відіграли важливу роль у вітчизняній компаративістиці. Це роботи Г.О. Головка, Г.О. Куси, О.В. Сухомлинської, Н.О. Ярмак, М.М. Ярошенко тощо.

Мета статті — проаналізувати науково-педагогічні праці видатних українських педагогів, що стояли біля витоків порівняльної педагогіки.

Об'єкт дослідження — процес становлення та розвитку вітчизняної порівняльної педагогіки як самостійної науки.

Предмет дослідження — історія розвитку компаративістики.

Виклад основного матеріалу. Початок ХХ століття в історії України — це час, коли почався процес формування модерної політичної нації; відродження і розбудова національної школи стали всенародною державною справою. Тому не випадково вітчизняні освітяни виявляли інтерес до зарубіжної педагогіки. Серед піонерів вивчення та поширення закордонного педагогічного досвіду були А. Готалов-Готліб, С.А. Ананьїн, О.Ф. Музиченко.

Артемії Григорович Готалов-Готліб (1866–1960) з 1899 року був членом комісії Міністерства народної освіти з питань реформування середньої освіти, часто від'їжджав за кордон з метою вивчення стану народної освіти у Швейцарії, Франції, Німеччині. 1907 року в Петербурзі виходить друком його книга «Народна освіта у Швейцарії», в якій описано систему освіти в країні на основі власних вражень і вивчених джерел. Окрім того, Артемії Григорович був постійним допи-

сувачем педагогічних журналів «Русская школа» та «Журнал Министерства народного просвещения», де публікував статті, присвячені освіті розвинутих країн Заходу. Як стверджують дослідники, він був одним із зачинателів розробки проблем зарубіжної педагогіки у вітчизняній науці. Кількість його публікацій, присвячених аналізу шкільної справи країн світу, — близько сотні. Це статті у періодичних виданнях, рецензії на роботи зарубіжних авторів, монографічні видання. До останніх належить робота під назвою «Сучасні педагогічні течії в сучасному освітленні», де педагогічні чинники розглядалися як залежні від соціально-економічних відносин. Головним критерієм, покладеним в основу класифікації течій, був їх погляд на особистість і колектив. Класифікація, запропонована Артемієм Григоровичем, — це реєстрація педагогічних систем з ґрунтовною характеристикою історії становлення тих чи інших ідей. Базуючись на протиставленні індивіда та колективу, А. Готалов-Готліб поділяв тогочасні педагогічні течії: на індивідуальну, соціальну та еволюційну педагогіку, соціальний психологізм, моральне та громадянське виховання, соціологічну школу.

Інші дослідження вченого стосувалися перспектив розвитку навчально-виховної системи у країнах Європи. А. Готалов-Готліб зосереджувався на важливих моментах цього процесу, корисних для вітчизняної педагогічної науки. У 20-х роках минулого століття з'являються такі праці: «Досвідні школи в Саксонії» (1926), «Нові школи в Німеччині» (1927), «Реформаційний рух у царині народної освіти сучасної Англії» (1929) тощо.

На початку 30-х років ХХ століття принцип досліджень А. Готалова-Готліба змінився: він почав нищівно критикувати закордонну педагогічну науку. Під цим кутом зору написані статті: «Фашизм і освіта за рубежем» (1931), «Система початкової і середньої освіти в Чехословаччині» (1933), «Педагогічна освіта в Німеччині» (1934), «Нариси педагогічної теорії італійського фашизму» (1934, 1935), «Стан культури

і освіти нацменшин в капіталістичних країнах» (1939).

У другій половині 30-х років учений займається вивченням історії становлення та розвитку освітньої системи у країнах світу. У світ виходять статті: «Середня освіта у Франції перед буржуазною революцією 1789 р. і плани на її реформи» (1939), «Початкова школа Франції за наказами 1789 року» (1940), «Російська педагогічна журналістика першої половини ХІХ ст. і К.Д. Ушинський» (1941) тощо [2].

Іншим видатним педагогом того часу був Степан Андрійович Ананьїн. Найвизначнішим досягненням педагога стало опублікування 1915 року монографії «Інтерес у вченні сучасної психології та педагогіки», присвяченої критичному аналізу зарубіжних наукових концепцій інтересу, його ролі та значення у процесі навчання та виховання. Автор використовував чималу кількість написаних німецькою, французькою й англійською мовами першоджерел, окрім цього, російські переклади творів італійських психологів і педагогів. С.А. Ананьїн підкреслював необхідність використання педагогікою результатів і методів не тільки психології, але й філософії, історії, логіки. Уперше в історії вітчизняної педагогіки було висвітлено й проаналізовано світову спадщину із психолого-педагогічної проблематики інтересу, проведено порівняльне дослідження різних теоретичних і практичних наукових напрямів, подано їх класифікацію. У восьми розділах роботи С.А. Ананьїн детально дослідив на предмет інтересу, його видів і значення праці відомих зарубіжних педагогів: Гербарта, Остермана, Ф. Паульсена, Т. Ліпса, А. Вальземана, О. Вільмана, Е. Аккермана, П.Наторпа, П. Каптерева, Brentano, Т. Ціллера, В. Рейна, В. Лая, Е. Меймана, М. Оффнера, У. Джемса тощо. Науковець не лише відтворював, а й зіставляв їхні концепції, вказуючи на спільне та відмінне. 1923 року в журналі «Шлях освіти» на замовлення Київської науково-дослідної кафедри педології було надруковано

роботу С.А. Ананьїна під назвою «Педагогія». Вона складається з чотирьох розділів: про термін «педагогія», сучасний стан педагогії, зміст сучасної педагогії, задачі та зміст педагогії. Неоціненним скарбом для сучасної педагогіки є праця С.А. Ананьїна «Трудове виховання. Його минуле і сучасне» (1925). Учений проаналізував проблеми трудового виховання у контексті ідейних і соціально-економічних вимог часу, висвітливши досягнення світової педагогіки. У монографії розглянуто минуле та основи сучасного трудового виховання, трудове виховання у буржуазних країнах і СРСР, подано класифікацію основних напрямків трудової педагогіки. Вчений висвітлив педагогічні погляди Кершенштейнера, Зейделя, Дьюї, Рісмана, Зейферта, Лінде, Шарельмана, Лая тощо. С.Ананьїн дав визначення терміна «трудове виховання», бо це поняття трактувалося по-різному. На думку вченого, під трудовим вихованням слід розуміти систему заходів, спрямованих на підготовку людини до суспільного трудового життя. Ідею колективізму в трудовому вихованні С. Ананьїн протиставляє буржуазній трудовій педагогіці, оскільки вона не зможе виховати з дитини члена людського колективу. У роботі «Трудове виховання. Його минуле й сучасне» проголошено ідею про необхідність поєднання розумової і фізичної праці.

Не менш важливою постаттю в історії вітчизняної педагогічної думки був Олександр Федорович Музиченко. З другої половини 1906 р. до червня 1908 р. О. Музиченко перебуває у закордонному відрядженні в Німеччині, де навчається в Ієнському університеті на кафедрі педагогіки під керівництвом професора Вільяма Рейна.

Повернувшись з Німеччини, О.Ф. Музиченко звітував про поїздку у формі спеціальної роботи «Звіт про спеціальні заняття педагогікою в закордонному відрядженні (1908–1909)».

Протягом 1908–1909 років О.Ф. Музиченко публікує такі праці: «Монізм і школа», «Філософсько-педагогічна думка

і шкільна практика у сучасній Німеччині». «У цих працях постає досвідчений педагог і молодий учений, який у своїх наукових пошуках відштовхується від надбань західноєвропейської педагогічної думки. Він з особливою прихильністю ставився до численних течій у тогочасній німецькій педагогіці, дуже високо оцінював педагогіку особистості (Г. Гаудінг), індивідуальну педагогіку (Л. Гурліт), художньо-особистісну (Г. Шарельман) та педагогіку трудової школи (Г. Кершенштайнер)».

Варто відзначити, що німецька педагогіка була найвищим авторитетом для О.Ф. Музиченка протягом усієї його діяльності. «За підставу для характеристики педагогічної сучасності, — стверджував він, — доцільніше за все буде покласти німецькі течії. Німеччина з давніх-давен була колыскою всіх найголовніших педагогічних рухів, що потім перейшли й до інших країн».

Зокрема як послідовник Герберта та В. Рейна О.Ф. Музиченко виступає за необхідність викладання релігієзнавства. Він акцентує увагу на проблемі викладання Закону Божого дітям, що належать до різних конфесій. Розв'язання її він вбачає у практиці, яка сформувалась за кордоном. У Голландії та США Закон Божий взагалі вивели зі шкільної програми. Франція замінила його ученням про моральність. Український педагог пропонує викладати в школі релігієзнавство, будуючи навчальні програми таким чином, щоб матеріал стосувався загальних для всіх релігій істин. О.М. Музиченко погоджується з В. Рейном, що викладати цю дисципліну слід розпочинати з 5 класу (10 років) для всього класу, для дітей всіх конфесій. Події 1917 року суттєво вплинули на подальшу долю науковця. «Завдяки високому професіоналізму, обізнаності з зарубіжною педагогікою О.Ф. Музиченко став одним із фундаторів нової шкільної політики українського уряду. Його було обрано генеральним інструктором Народного міністерства освіти і керівником відділу західноєвропейської педагогіки в журналі «Вільна українська школа»

(ВУШ). О.Ф. Музиченко підкреслював, що журнал «має намір містити на своїх сторінках виклад всіх цікавих моментів життя закордонних шкіл, наскільки це можливо спостерігати в німецькій, французькій, англійській і американській педагогічній літературі...» [3, с. 185]. Учений сприяє публікаціям матеріалів західноєвропейських педагогів, пише до них передмови, дає відомості про стан освіти в Європі. В одній із своїх праць він констатує: «організація школи в різних народів і нові погляди на питання педагогіки цікавили і вчительство, і науку. В університетах читалися окремі курси про шкільну практику й педагогічну науку в різних культурних країнах. Проте мотиви цього зацікавлення були різні і при тому трьох видів: військово-політичні, культурні й педагогічні.

...Політики розуміли, що сила добре організованої школи допомагала народові бути більш здатним і до військової оборони... От через що 15–20 років тому Франція так стурбувалася, коли в Англії з'явилися школи-бурси нового типу..., а німці — вони серйозно намагалися ретельно, як за військовим удосконаленням, стежити за удосконаленнями шкільними в кожній країні і про всі нові заходи в шкільному законодавстві повідомляти центральний уряд. 2. Люди, що мріють про мирне спільне життя націй, про культурну лігу народів, в єдності шкільної організації і в обміні прийомами викладання й виховання бачили найкращий засіб для того, щоб народи глибше розуміли один одного і не стали б братися за зброю. 3. Нарешті, великі кола вчительства і науки цікавляться чужою школою через те, що таке ознайомлення розширює учительський світогляд, озброює його новинами від іноземних колег, є збудником удосконалення в праці» [3, с. 184–185].

О.М. Музиченко друкує статті «Реформа школи чи шкільна реформація» (1918), «Питання про єдину школу на Україні (1918–1919)». «У своїх публікаціях О.М. Музиченко як найбільший знавець західноєвропейської педагогіки розкриває

поняття єдиної школи в генетичному та проблемному аспектах, особливо її діяльність у Німеччині, США та Франції» [2, с.199].

На початку статті «Питання про єдину школу в Україні» О.Ф. Музиченко визначає мету своєї роботи — окреслити «лише ті пункти організації єдиної школи, які викликають суперечки» [3, с. 179]. Перш за все, констатує педагог, «ні у Франції, ні в Німеччині, ні в Англії, навіть більшість штатів Америки, єдиної школи немає, її тільки бажають мати, — і більш за все в Німеччині. Єдина школа створюється головним чином в дуже невеличких, але високо культурних державах — таких як Данія, Швеція, Норвегія, — там, де легше дати одноманітність школі та її організації». О. Музиченко наводить різні погляди на поняття «єдина школа»: 1) «така, що і не однакова по своїй організації школа, яка, всім без винятку верствам населення забезпечує можливість переходити з одного типу школи до іншого в залежності тільки від інтересу, здібностей, талановитості та бажання до навчання того чи іншого учня; 2) єдина школа — це одна, ґрунтовно поставлена 12-річна реальна школа, для всіх однакова і яка веде до університету; 3) під єдиною школою розуміють таку, що є єдиною по правам (краще — по відсутності прав), по своїй доступності, по обов'язковості для дітей всіх верств населення, єдина по організації та програмі для всіх дітей, але тільки на першому ступені навчання, а далі дає простір індивідуальності дитини, тобто різноманітна (біфуркована, варіантна) в вищих класах [3, с. 180].

О. Музиченко відзначає, що така школа буде складатися з двох етапів: 1) підготовка до навчання і 2) навчання. На першому етапі треба лише збудити цікавість дитини до навколишнього середовища, а починаючи з 11–12 років, почати систематичне навчання. Нова організація школи, наголошує вчений, пристосована до безупинного просування дитини до кінця освіти. Це може відбуватися трьома

шляхами: «Перший: всі діти проходять 7-річну загальну обов'язкову школу, а далі існує 5-річна реальна школа (всього 12 років), яка веде до університету. Другий: Америка виробила інший тип — 8 обов'язкових років, а далі 4 (всього 12 р.), що ведуть до вищої освіти. В цій 4-річній школі учні мають право такого широкого вибору предметів, як ніде, отже, під одним дахом діти мають можливість одержати або класичну, або реальну, або філологічну, або комерційну та іншу освіту. Третій: в Німеччині виробили такий проект: 6 років обов'язкова для усіх одна основа, а потім хто не хоче вчитись, має ще два роки обов'язкового навчання, а хто хоче, ті, в залежності від бажання та здібностей, вибирають різні варіанти шкіл, що однаково ведуть до університету: класичного, реального, економічного, математичного, філологічного» [3, с. 180–181].

Порівнявши другий та третій шляхи просування дитини до університету, О.Ф. Музиченко робить висновок: «одна й та ж мета досягається в другому варіанті (Америка) — принципом вільного й дуже індивідуалізованого вибору предметів навчання, а в третьому (Німеччина) — принципом різних варіантів, різних окремих шкіл, які, задовольняючи індивідуальність дітей, всі ведуть до вищої освіти і таким чином сприяють здійсненню єдиної школи» [3, с. 181].

На думку О.Ф. Музиченка, єдина школа в Україні повинна складатися з трьох ступенів: «1 ступінь — 4 роки навчання, 2 ступінь — 3 роки та 3 ступінь — 4 роки, всього $4+3+4 = 11$ років навчання, з яких перший ступінь, або два перших, тобто 7 років — обов'язкові» [3, с. 182].

Зі зміною урядів посаду генерального інструктора було скасовано, але О.М. Музиченко продовжував цю справу.

На другому Всеукраїнському учительському з'їзді, що відбувся у серпні 1917 року, дослідник виступив із доповіддю, в якій сформулював засади єдиної школи: національно-демократичний характер, українська мова навчання, безперервна, безкоштовна, обов'язкова, світська освіта тощо. Ці принципи побудови нової школи були детально викладені у роботах «План управління освітою в Україні» (1917) та «Проект єдиної школи на Вкраїні» (1919). «Це були проекти, що відповідали вимогам тогочасної науки й враховували досвід розвинених країн Європи й Америки» [2].

Висновки. Досвід 20-х років минулого століття у сфері порівняльної педагогіки на сьогодні є неоціненним скарбом, оскільки допомагає краще зорієнтуватися у складній ситуації, пов'язаній із входженням України до інтернаціонального освітнього простору.

Література

1. *Антологія педагогической мысли Украинской ССР / ред. кол. : М.В. Фоменко, Ю.Ю. Кондуфор, Н.Д. Ярмаченко.* — М. : Педагогіка, 1988. — 640 с.
2. *Українська педагогіка в персоналіях : У 2 кн. Кн 2 : навч. посібник / за ред. О.В. Сухомлинської.* — К. : Либідь, 2005. — 552 с.
3. *Ярмак, Н.О.* Освітня діяльність і педагогічні погляди О.Ф. Музиченка. — Ніжин : МІЛАНІК, 2007. — 191 с.
4. *Ярошенко, М.* Педагогічні праці С.А. Ананьїна (1874 — 1942) // Педагогіка : Респ. наук.-метод. зб. — К. : Рад. шк., 1968. — Вип.7. — С. 92–102.

20.03.2011